

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Μάιος 2007 • τεύχος 155 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάιος 2007
τεύχος 155 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Ετήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποχ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε νά

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Φωτιές και ιερές περιουσίες.....5
Μαρίνα Κόντη, Μεταπτυχιακές σπουδές:
Αναζητούνται7

Αντώνης Μανιτάκης, Κι όμως και τό Πήλιο
έχει ψυχή9
Άγγελος Έλεφάντης, Όσοι πιστοί
στά παρατηρητήρια12
Μάριος Κονταράτος, Οι Έλληνες μηχανικοί16
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Ούγκο Φόσκολο:
από την «προσάρτηση» στη λήθη21

Ελένη Πεردικούρη, Michel Onfray:
Πραγματεία περί άθεολογίας.
Φυσική τής μεταφυσικής28
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Νικολά Σαρκοζί:
Κατάθεση31
Γιώργος Φουρτούνης, Άρης Στυλιανού:
Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου.
Άπό τόν Γκρότιους στον Ρουσσώ37
Άγγελος Έλεφάντης, Τάκης Θεοδωρόπουλος:
Μέ την άνάσα τής Αθήνας και τής Ρώμης40
Δημήτρης Κυρτάτας, Δημήτριος Ι. Πάλλας:
Άποφόρητα: Πρώιμος χριστιανικός
και μεσαιωνικός έλληνικός κόσμος42
Γιάννα Κατσιαμπούρα, Λεία Βιτάλη:
Τερή παγίδα. Τό απόκρυφο χρονικό
τής Κωνσταντινούπολης45

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Άγγελος Έλεφάντης, Ζήτω τά βιβλιοπωλεία41

Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ένός λεπτού άτάκα46
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις47

Εξώφυλλο: «Κεντάω παιδί μου, κεντάω τίς ιστορίες τής
ζωής μου πρίν από μένα και μετά από μένα...»

Φωτογραφία: Κώστα Π. Παναγιωτόπουλου, «Άτλαντίδα,
Αίγαίο και Ιόνιο», εκδ. Έφεσος.

MICHEL ONFRAY

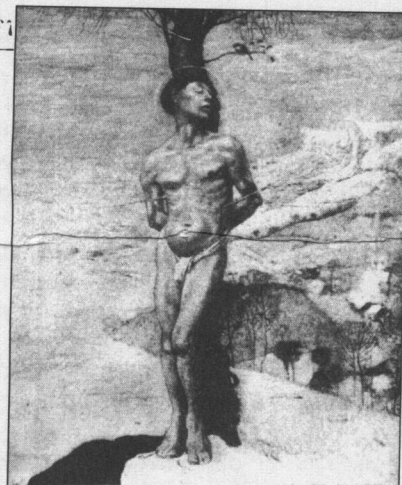
Πραγματεία περί άθεολογίας.

Φυσική τής μεταφυσικής

Μετάφραση-σημειώσεις: Σαπφώ Διαμαντή

Εκδόσεις Έξάντας, Άθήνα 2006, σελ. 277

τής Έλένης Περδικούρη

Το μαρτύριο του Αγίου Σεβαστιανού

Αφετηρία για τό έν λόγω βιβλίο του Όνφρέ (Michel Onfray) συνιστά προφανώς ή όδυνηρή διαπίστωση ότι ζοϋμε μιά έποχή παλινόρθωσης. Όταν λέω «παλινόρθωση» αναφέρομαι στην ιστορική περίοδο πού ακολούθησε στην Γαλλία -καί ευρύτερα στην Ευρώπη- την πτώση του Ναπολέοντα καί την προσωρινή ήττα τής Γαλλικής Έπανάστασης: Έπιστροφή στην έλέω θεού μοναρχία, άρνηση των αίτημάτων για έλευθερία καί δημοκρατία, έπαναφορά τής Εκκλησίας ως όργάνου άπονομιμοποίησης τής χειραφέτησης πού είχε διαδώσει ό Διαφωτισμός καί νομιμοποίησης ή Γαλλική Έπανάσταση. Τηρουμένων των αναλογιών, μετά την πτώση των καθεστώτων του Έυακτοϋ, έχουμε εισέλθει σέ μιά περίοδο αντιδραστικών πολιτικών καί ιδεολογιών, καί συνάμα άκράιου οικονομικού φιλελευθερισμού. Ένα από τά γνωρίσματα αυτής τής αντιδραστικής παλινόρθωσης είναι ή επιστροφή στη θρησκεία ή όποία φαινόταν, άν όχι νά πνέει τά λoίσθια, τουλάχιστον νά έχει περάσει στη θέση του κομπάρσου τής ιστορίας.

Τό έρώτημα πού θέτει ή έπανισχυροποίηση τής θρησκείας είναι άν άποτελεί άπλό σύμπτωμα τής συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Είναι ή τελευταία αναλαμπή πρίν ή φλόγα της σήσης έντελως, ή διαθέτει ακόμα σημαντικά άποθέματα πού είχαν άποκρυβεί στην προηγούμενη ιστορική περίοδο λόγω πολιτικών συγκυριών; Ό Όνφρέ φαίνεται νά πιστεύει ότι συμβαίνει τό δεύτερο. Θεωρεί, σωστά κατά την γνώμη μου, ότι ό μηδενισμός δέν ταυτίζεται μέ την άθεϊα καί ότι ή μηδενιστική στάση τής έποχής μας διαθέτει θεολογικό υπόβαθρο. Ός αντίδοτο στην έπιστροφή τής «άντιφιλοσοφίας» (του ιστορικού κινήματος ένάντια στον Διαφωτισμό) προτείνει μία φιλοσοφική εργασία «ένδοσκόπησης» πού θά άποδομεί τους σκοταδιστικούς μύθους των μονοθεϊστικών θρησκειών στηριζόμενη στην «δυτική όρθολογική παράδοση», δηλαδή στον Διαφωτισμό, την όποία όνομάζει «άθεο-

λογία». Αυτή ή θεραπευτική διαδικασία οδηγεί στην άθεϊα ως «άνακτημένη νοητική υγεία». Άλλά αυτό δέν είναι τό μόνο ζητούμενο τής έν λόγω διαδικασίας. Όπως σωστά λέει, ή άθεϊα δέν είναι άυτοσκοπός αλλά άφετηρία για μιά νέα ήθική.

Όμως, τόσο ή μέθοδος τής «άθεολογίας» πού ακολουθεί ό Όνφρέ, όσο καί ό σκοπός τής νέας ήθικής παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα. Άφενός, ή μέθοδος του συνιστά μιάν άκατάσχετη περιγραφή, πού πείθει δέβαια για τά δεινά πού έχουν σωρεύσει στον κόσμο οι μονοθεϊστικές θρησκείες (όσους δέν ήταν ήδη πεπεισμένοι γι' αυτό), αλλά δέν καταφέρνει νά έξηγήσει ίκανοποιητικά άπό πού άντλούν την τεράστια δύναμή τους. Άφετέρου, ό σκοπός τής μεθόδου, πού είναι ή οικόδόμηση μιās νέας, μεταχριστιανικής καί κοσμικής ήθικής, παρουσιάζεται ως ένα συνονθύλευμα ώφελιμισμού, πραγματισμού καί ήδονισμού χωρίς άναφορά σέ μιά (κανονιστική) βάση επί τής όποίας θά μπορούσαν νά συνδυαστούν.

Άς δοϋμε πρώτα τή μέθοδο. Παρά τίς επανειλημμένες έκκλήσεις στη φιλοσοφία καί την ιστορία, δηλαδή την όρθολογική χρήση επιχειρημάτων καί την προσεκτική, μή άναχρονιστική χρήση ιστορικών περιπτώσεων, ή μέθοδος πού ακολουθεί έν τέλει είναι αυτό πού όνομάζει «δειγματοληψία». Πρόκειται για μιά περιγραφική μέθοδο πού άναζητεί παραδείγματα για νά εικονογραφήσει τον κατάλογο των γνωρισμάτων πού είναι κοινά στις τρεις μονοθεϊστικές θρησκείες: μίσος για την ευφυΐα, για τή ζωή, την επιθυμία, τον έαυτό, τίς γυναίκες κ.λπ. Άπ' αυτή την εικονογραφική περιγραφή καί τον συνακόλουθο κυκλώνα παραπομπών προκύπτουν τά περισσότερα προβλήματα πού παρουσιάζουν οι άναλύσεις του βιβλίου.

Πρώτα-πρώτα ή συνεχής χρήση παραπομπών οδηγεί σέ συνειρμική ταύτιση έποχών ή θεωριών πού παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά. Ό συγ-

γραφείας συμφύρει, χωρίς νά αντιλαμβάνεται τή διαφορά των εποχών αλλά καί χωρίς νά επιχειρηματολογεί γιά τήν πιθανή σχέση τους, τόν Σωκράτη μέ τόν Παῦλο, τούς θεούς τοῦ Ὁμήρου μέ τόν Γιαχβέ, τόν ἐν τούτῳ νίκα τοῦ Κωνσταντίνου μέ τούς Μεταφυσικούς Στοχασμούς τοῦ Καρτέσιου. Δέν διαφωνῶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς μέ τόν συσχετισμό θεωριῶν ἀπό ἀπομακρυσμένες χρονικά ἱστορικές περιόδους, ἀρκεῖ ὁ συσχετισμός πού ἐπιχειρεῖται νά ἀποδειχθεῖ. Ὁμως, ὁ Ὀνφρέ ἐκλαμβάνει τόν συσχετισμό ὡς ἰσχύοντα ἐκ τῶν προτέρων. Γιά παράδειγμα, ἀντὶ νά προσπαθήσει νά ἀποδείξει ὅτι ὁ Πλάτων πιστεύει στή μετά θάνατον ζωή, ἡ ὁποία προϋποθέτει ἀτομική συνείδηση, πού μᾶλλον ἀπουσιάζει ἀπό τόν Πλάτωνα, τό θεωρεῖ δεδομένο. Ἄν ὅμως ὑφίσταται τέτοια συγγένεια μεταξὺ τοῦ Πλάτωνα καί τῆς θεολογίας, εἶναι ἀπορίας ἄξιον γιατί ὁ θεολογικός Μεσαίωνας, δυτικός καί ἀνατολικός, χριστιανικός καί μεωμεθανικός, ἀγνοεῖ σχεδόν ὁλοσχερῶς τόν Πλάτωνα ἐνῶ σχολιάζει κατά κόρον τόν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ἀκατανόητο γιατί οἱ νεопλατωνικοὶ ἐπιτίθενται μέ πάθος στόν χριστιανισμό καί τίς παραφυάδες του —ἀντιγνωστικές πραγματείες τοῦ Πλωτίνου, ἀντιχριστιανικά συγγράμματα τοῦ Πορφύριου— καί γιατί οἱ χριστιανοὶ τούς τιμωροῦν μέ τέτοιο μένος —κάψιμο τοῦ δεκαπεντάτομου ἔργου πού συνέγραψε ὁ Πορφύριος κατά τῶν χριστιανῶν, δολοφονία τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσόφου καί μαθηματικῆς Ὑπατίας, κλείσιμο τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ἀθήνας. Εἶναι ἐπίσης ἀκατανόητο γιατί ἡ Ἀναγέννηση, πού αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἀντιχριστιανική σέ μεγάλο βαθμό, στηρίζεται στήν ἐπανανακάλυψη τοῦ Πλάτωνα.

Τό ἄλλο σοβαρό πρόβλημα πού προκύπτει ἀπό τήν δειγματοληπτική μέθοδο τοῦ Ὀνφρέ εἶναι ἡ ἀπόδοση εὐθυνῶν σέ μιά φιλοσοφική θεωρία γιά τή μεταγενέστερη χρήση τῆς γιά σκοπούς ἄλλους ἀπ' αὐτούς γιά τούς ὁποίους προτάθηκε. Ὁ Ὀνφρέ περίπου κατηγορεῖ τόν Ἀριστοτέλη γιά τήν εὐφάνταστη χρήση τῆς θεωρίας του περί οὐσίας καί συμβεβηκότων ἀπό τούς χριστιανούς θεολόγους πού προσπαθοῦν νά ἐξηγήσουν φιλοσοφικά τό μυστήριο τῆς Εὐχαριστίας. Ὁ Ἀριστοτέλης βεβαίως θά ἔφριττε ἂν ἄκουγε ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας εἶναι τό σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλου. Γι' αὐτόν ἡ οὐσία τοῦ ψωμοῦ εἶναι νά εἶναι ψωμί καί τίποτε ἄλλο. Ὁ συγγραφέας ὅμως ἔχει τήν ἀφελή ἀποψη ὅτι ἂν ἀντὶ γιά τήν ἀριστοτελική θεωρία τῆς οὐσίας εἶχε ἐπικρατήσῃ ἡ ἀτομική θεωρία τοῦ Ἐπίκουρου, τότε οἱ θεολόγοι δέν θά εἶχαν τή δυνατότητα νά στηρίξουν φιλοσοφικά τό μυστήριο τῆς Εὐχαριστίας. Ὁμως, τό μυστήριο τῆς μετουσίωσης ἐξηγεῖται μέ τήν θαυματουργή παρέμβαση τοῦ Θεοῦ καί ὡς γνωστόν τά θαύματα δέν κωλύονται ἀπό φιλοσοφικές καί ἐπιστημονικές θεωρίες. Ἀλλωστε, ἡ ἀπόρριψη τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, καί των μυστηρίων ἐν γένει,

ἀπό τόν Λούθηρο, δέν νομίζω νά στηρίχτηκε στήν υἱοθέτηση κάποιας ὑλιστικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου.

Τό πρόβλημα βρίσκεται στήν κάπως ἀπλοϊκή πίστη τοῦ Ὀνφρέ ὅτι ὁ ὑλισμός, ὡς ἀρνηση τῆς ὑπερβατικότητας, εἶναι ἀσύμβατος μέ τόν χριστιανισμό καί τήν ἠθική του. Ὁμως, γιά παράδειγμα, οἱ Στωϊκοὶ ἦταν ἐξίσου ὑλιστές μέ τόν Ἐπίκουρο (ἂν καί ὄχι ἀτομιστές), ἐφόσον σύμφωνα μέ τήν ὄντολογία τους ὑπάρχουν μόνο σώματα: ἀκόμα καί ἡ ψυχὴ, πού φυσικά δέν εἶναι ἀθάνατη, ἀλλά καί ὁ Θεός εἶναι σώματα. Τό γεγονός ὅτι οἱ Στωϊκοὶ εἶναι ὑλιστές καθόλου δέν ἐμπόδισε τήν ἠθική τους ὄχι μόνο νά ἐπιρεάσει τήν χριστιανική ἠθική, ἀλλά νά ἐπικρατήσῃ, παραλλαγμένη βέβαια, ὡς τήν τομὴ πού ἐπέφερε στήν ἠθική ὁ Κάντ. Αὐτό πού ὄντως διακρίνει τόν Ἐπίκουρο (καί τούς ἀτομιστές) ἀπό ὅλους τούς ἄλλους φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ὅτι ἀρνεῖται τήν προνοιακὴ διευθέτηση τοῦ κόσμου, πράγμα πού τόν καθιστᾷ βέβαια ἀσύμβατο καί μέ τούς ἀρχαίους καί μέ τούς χριστιανούς. Ἀλλὰ ὅπως φαίνεται ἀπό τήν περίπτωση τῶν Στωϊκῶν ἡ πίστη στήν προνοιακὴ διευθέτηση τοῦ κόσμου δέν εἶναι ἀσύμβατη μέ τόν ὑλισμό.

Ἡ δειγματοληπτικὴ μέθοδος, τέλος, ὁδηγεῖ τόν Ὀνφρέ σέ συνωμοσιολογική καί ὡς ἐκ τούτου μὴ πολιτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἱστορίας, καί σέ ἀναγωγισμό. Ὅπως εἶπαμε, ἡ «ἄθεολογία» συνίσταται σέ μιά συστηματικὴ κατάδειξη τῶν μηχανισμῶν τῆς κατασκευῆς τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καί τῆς ἐπιβολῆς τους στόν κόσμο. Στήν προσπάθειά του νά ξεσκεπάσει αὐτούς τούς μηχανισμούς δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ μηχανισμός ἐπιβολῆς δέν ἐπαρκεῖ γιά νά ἐξηγήσῃ τήν ἐπιτυχία τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ πού ἐπιβάλλεται. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ἀρνεῖται τήν ἱστορικότητα τοῦ Ἰησοῦ λέγοντας ὅτι οἱ ὑπεράνω ὑποψίας μαρτυρίες σέ κείμενα ρωμαίων (ἐθνικῶν) ἱστορικῶν γιά τήν ὑπαρξὴ του ἴσως ἔχουν προστεθεῖ ἀπὸ ἀνώνυμους μοναχοὺς, ἀντιγραφεῖς τῶν ἀρχαίων χειρογράφων. Βέβαια, εἶναι γνωστό σέ ὅσους ἀσχολοῦνται μέ ἀρχαῖα κείμενα ὅτι δέν διαθέτουμε τὰ πρωτότυπα, ἀλλὰ ἀντιγραφές ἀντιγραφῶν πού μέ τὰ λάθη καί τίς προσθήκες τους μπορεῖ νά ἔχουν ἀλλοιώσει κάποιες ἀπὸ τίς ἀρχικὲς θεωρίες. Παρά τήν ἐπιφύλαξη τούτη, πάντως, εἶναι δύσκολο νά ὑποστηρίξῃ κανεὶς ὅτι ἓνας ἀντιγραφέας, αἰῶνες μετὰ τήν ἀρχικὴ συγγραφὴ τοῦ κειμένου, κατάφερε νά μιμηθεῖ τόσο καλὰ τὴ γλῶσσα καί τό στὺλ τοῦ συγγραφέα ὥστε νά προσθέσῃ παραγράφους ὁλόκληρες καί αὐτές νά περάσουν ἀπαρατήρητες ἀπὸ τούς φιλόλογους. Ἀλλὰ ἀκόμα καί ἂν ἦταν ἔτσι τὰ πράγματα, προφανῶς ἡ κατασκευή τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ δέν ἀρκεῖ γιά νά ἐξηγήσῃ τήν ἐπιτυχία τῆς θρησκείας πού ἱδρυσε.

Ὁ συγγραφέας ξέρεῖ ὅτι πολλὰ ἀπ' αὐτὰ πού καταλογίζει στίς μονοθεϊστικὲς θρησκείες προϋπάρχουν αὐτῶν ἢ χαρακτηρίζουν τίς θρησκείες ἐν γένει. Ὅσο

μανιακός μισογύνης κι ἂν ἦταν ὁ Παῦλος, ἡ ἀρχὴ τῆς πατριαρχίας χάνεται στὰ βάθη τῆς προϊστορίας, ἀφήστε πού μέ μικρές παραλλαγές παρατηρεῖται ἀπανταχοῦ τῆς γῆς. Τό μίσος γιὰ τὴ λήμπιντο διαπερνᾷ βέβαια καὶ τίς τρεῖς μονοθεϊστικές θρησκείες, φαίνεται ὅμως πὼς τό δέος ἀπέναντι στήν ἐρωτική ἐπιθυμία χαρακτηρίζει ἤδη τὴν στάση τῶν Ρωμαίων ἀπέναντι σ' αὐτήν, σέ ἀντίθεση μέ τὴ στάση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀλλωστε, ὅπως τό λέει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὀνφρέ, οἱ πρακτικές ἀκρωτηριασμοῦ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων προηγούνται τῆς ἐμφάνισης τοῦ μονοθεϊσμοῦ.

Ἀκόμα πιό προβληματική εἶναι ἡ ἀναγωγή ὅλων τῶν δεινῶν τῆς ἀνθρωπότητας σέ μιά καὶ μοναδική αἰτία, τὴ θρησκεία. Γιὰ παράδειγμα, ἔχει δίκιο ὅτι ὁ σύγχρονος ἰσλαμισμός, ὡς φονταμενταλιστική ἐκδοχὴ τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι φασιστικός. Ὁ φασισμός ὅμως, πού φαίνεται νά κυριεύει τίς μωαμεθανικές χώρες στίς μέρες μας, δέν ἔχει πολιτικά καὶ οἰκονομικά αἰτία; Ἡ μήπως τό πολιτικό καὶ τό οἰκονομικό εἶναι ἐκφράσεις τοῦ θρησκευτικοῦ; Ἄλλο παράδειγμα: Παρουσιάζει τὴν ἀποικιοκρατία ὡς ἐγκλημα τῆς ἐκκλησίας. Δέν ὑπάρχει καμία ἀμφιβολία γιὰ τὸν ρόλο τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας στὴ γενοκτονία τῶν Ἰνδιάνων τῆς Νότιας Ἀμερικῆς. Εἶναι ἐπίσης ἀνατριχιαστικό ὅτι ὁ Ἰωάννης-Παῦλος ὁ Β' τίμησε τὰ 500 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς μιλώντας γιὰ τὸν «μεγαλύτερο εὐαγγελισμό» τῆς Ἱστορίας. Ὅμως τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἰθαγενῶν πού πέθαναν μαζικά στό ἀργυρωρυχεῖο τοῦ Περού, οἱ ἀφρικανοὶ σκλάβοι στίς φυτεῖες, θυσιάστηκαν στόν βωμό τῆς θρησκείας ἢ τοῦ ἀναδυόμενου καπιταλισμοῦ;

Ἡ κριτικὴ στὴ θρησκεία εἶναι ἐπιβεβλημένη ἀλλὰ καὶ εὐκολὴ σέ μιά ἐποχὴ ἂν ὄχι μεταχριστιανικὴ, πάντως μηδενιστικὴ. Ἦταν ἤδη στήν ἐποχὴ τοῦ Μάρξ, γιὰ νά θυμηθοῦμε τὴν προτροπὴ τοῦ νεαροῦ Μάρξ στοὺς ἀριστεροὺς ἐγγελοιόους ὅτι ἀφοῦ καταπιάστηκαν μέ τὰ εὐκόλα, δηλαδή τὴν κριτικὴ τῆς θρησκείας, ἦταν καιρὸς νά καταπιαστοῦν καὶ μέ τὰ δύσκολα, δηλαδή τὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

Ὁ ἀναγωγισμός τοῦ Ὀνφρέ ἔχει σοβαρές συνέπειες κυρίως ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς οἰκοδόμησής μιᾶς νέας ἠθικῆς, ὅπως ἤδη ἀνέφερα. Γιὰ παράδειγμα ἐναντιώνεται στὴν ἐννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης χωρὶς πουθενά νά ἐξηγεῖ τοὺς λόγους γι' αὐτό, καὶ τοῦτο τὸν ὀδηγεῖ σέ μιά κριτικὴ τοῦ δικαίου πού στήν οὐσία συνιστᾷ (φιλελεύθερο) πατερναλισμό. Ὁ διαστής μικρῶν παιδιῶν, λέει, δέν ἔχει ἐπιλέξει ἐλεύθερα αὐτό πού κάνει, ὅπως κάποιος ἄλλος δέν ἐπιλέγει νά ἔχει καρκίνο. Αὐτό πρακτικά σημαίνει ὅτι ὁ παραβάτης πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται ὡς ἄρρωστος. Ὅμως, τόσο τὰ προβλήματα τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος ὅσο τοῦ δικαίου ἐν γένει δέν λύνονται μέ μόνη τὴν ἐπικλήση τῆς ψυχανάλυσης ἢ τῆς

σταθερῆς ἀναγωγῆς σέ μιά ἐνὸρμηση θανάτου τὴν ὁποία ἐκλαμβάνει ὡς δεδομένη, χωρὶς νά μπεῖ στόν κόπο νά ἐπιχειρηματολογήσει γιὰ τὴν ἰσχὺ τῆς.

Τό χειρότερο ὡστόσο εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη μου, ὅτι δέν μπορείς νά εὐαγγελίζεσαι ἕναν ἄνθρωπο ἐλεύθερο, πού νά διαθέτει τὴν ἱκανότητα νά ἐπιλέξει τὴν ἀφοδὴ παραδοχὴ τῆς ἑλλειψῆς κάθε ὑπερβατικότητας ἀπέναντι στήν τρομαγμένη ἐπιλογὴ μιᾶς ὑπερβατικῆς ἐλπίδας, καὶ ταυτόχρονα νά θεωρεῖς ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης εἶναι τέχνασμα τῶν παπῶδων. Κάποιου εἶδους ἐλευθερία τῆς βούλησης προϋποθέτει ἢ κατάφαση τῆς πραγματικότητας, καὶ ἂν ἡ ἴδια ἡ διατύπωση τῆς ἐν λόγω ἐννοιας, ὅπως καὶ οἱ σχετικές μ' αὐτὴν θεωρίες, παρουσιάζουν σημαντικὰ προβλήματα, αὐτὰ σίγουρα δέν λύνονται μέ ἐπικλήσεις συνωμοσίας.

Οὔτε βέβαια ὁ συνθηματολογικὸς συμφορμὸς διαφορετικῶν μεταξὺ τους θεωριῶν, ὅπως ὁ ὕλισμός, ὁ ὠφελισμός καὶ ὁ πραγματισμός μπορεί νά δημιουργήσει μιά πειστικὴ καὶ συνεκτικὴ νέα ἠθικὴ θεωρία. Ὁ συγγραφέας, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, δέν προτείνει κάποια κοινὴ βάση γιὰ νά συνδυαστοῦν αὐτές οἱ θεωρίες. Θὰ πάρουμε ἀπὸ τὴν καθεμιά ὅ,τι μᾶς ἀρέσει καὶ θὰ ἀφήσουμε ὅ,τι μᾶς προκαλεῖ ἀμνηχανία; Τό πανοπτικό πρότυπο, ἃς ποῦμε πού, ὅπως μᾶς θυμίζει, ἐπικρίνει ὁ Φουκώ, θὰ τό κρατήσουμε μαζὶ μέ τὸν Μπένθαμ, ἢ ὄχι; Ἡ προτίμηση τοῦ Ὀνφρέ στίς ἐν λόγω θεωρίες στηρίζεται στό ὅτι ἀποδέχονται τό πραγματικό ὡς τό μόνο ὑπαρκτό. Ἀλλὰ τί εἶναι πραγματικό; Αὐτό πού διαπιστώνει ἡ ἐμπειρία μας; Καὶ ἂν ἡ ἐμπειρία μας διαπιστώνει ὅτι ὑπάρχει μόνο ἀδικία ἢ δικαιοσύνη ἀνήκει στήν σφαῖρα τοῦ μὴ πραγματικοῦ, τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν; Μία ἠθικὴ θεωρία δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κανονιστικότητα; Ἐνῶ μᾶς προειδοποιεῖ στό τέλος τοῦ βιβλίου του γιὰ τοὺς κινδύνους τοῦ σχετικισμοῦ, σέ ὅλο τό εὖρος τοῦ βιβλίου φαίνεται νά ἀπορρίπτει τὴν κανονιστικότητα, ἢ ὁποία μπορεί νά μᾶς προστατεύσει ἀπὸ τὸν σχετικισμό ἀκριβῶς πού ἀπορρίπτει.

Ὅλοι οἱ παραπάνω λόγοι συντείνουν στό νά μὴν καταλήγει τό βιβλίο τοῦ Ὀνφρέ σέ τίποτε ἄλλο πέραν τῆς καταγγελίας. Ἡ *Πραγματεία περὶ ἀθεολογίας* εἶναι ἕνα βιβλίο περιγραφικὸ καὶ συνειρμικὸ. Ἡ ἀκρίβεια τῶν ἐπιμέρους περιγραφῶν του δέν τό σώζουν ἀπὸ τὴ γενικότερη ἀδυναμία του νά ἀρθρώσει μιά πειστικὴ καὶ συνεκτικὴ ἐξήγηση τοῦ προβλήματος, οὔτε ἀπὸ τὴν ἀδυναμία του νά προτείνει μιά δεσμευτικὴ πρόταση γιὰ τὴν λύση του. Αὐτό ὅμως δέν πρέπει νά μᾶς ἀποκρύψει τὴ σημασία τοῦ διακινδυνεύματος μέ τό ὅποιο καταπιάνεται. Ἡ ἐπιστροφὴ στόν Διαφωτισμό μέσω τῆς συγκρότησής μιᾶς κοσμικῆς σκέψης καὶ μιᾶς κοσμικῆς ἠθικῆς εἶναι καὶ καίρια καὶ ἐπείγουσα. Μόνο πού δέν μπορεί νά γίνει μέ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ Ὀνφρέ.